

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1942**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1942

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Studenterna fira valborgsmässoafton på Skansen. Foto Folke Carlsson.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

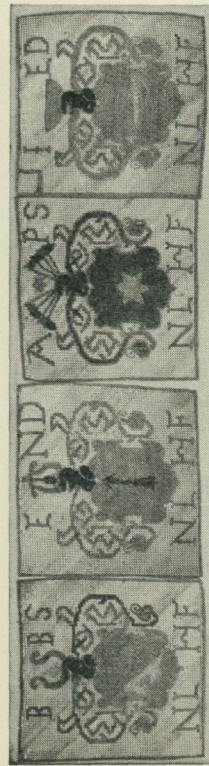
DEN LILLIEHÖÖKSKA PÄLLEN

av *Gunnel Hazelius-Berg*

Ar 1940 förvärfvade Nordiska museet från Småland ett broderiarbete av mera ovanligt slag, bild sid. 167. Det består som synes av 28 sammansydda rutor i knutet nät av grönt silke och med 3 mm stora maskor. Mönstret, som utgöres av vapenbilder och initialer, är utfört med enkel trädning i silke. Trådarna ligga både vertikalt och horisontellt, vilket ger rika skiftningar i broderiet. I varje maska löpa tre, fem, sex eller flera trådar, beroende på hur grovt silke som använts. Vapenbilderna ha i allmänhet samma färgskala som upptages i Klingspors Sveriges ridderskaps och adels vapenbok, ehuru åtskilliga avvikelser kunna iakttagas.

Enligt traditionen skall broderiet någon gång vid 1800-talets mitt ha inköpts på auktion på Lindhults gård i Stafsinge socken, Halland, efter en medlem av adelsätten Lilliehöök af Fårdala. Uppenbarligen är broderiets sammansättning icke den ursprungliga utan den har tillkommit vid en ganska sen tidpunkt under förra seklet.

Broderiet består i sitt nuvarande skick av 28 rutor med vapen och initialer. Tjugosju av dessa rutor ha var sin enkla vapenbild. En ruta har ett alliansvapen, avseende familjerna Lilliehöök och Hand. Under detta vapen står årtalet 1654 och däröver initialerna L D och W H. Årtalet och det senare initialparet visa, att de åsyftade personerna endast kunna vara Nils Knutsson Lilliehöök till Gälared och Tiraholm samt Sällerrås, gift med Wirginia Hand. Denne Lilliehööks födelseår känner man icke, men han var student i Upsala 1623, blev sedermera

Brynte Bertils-
son Lillie-
hök

Edla Nilsdot-
ter (flygande
skäpta)

Anders Persson
Stierna

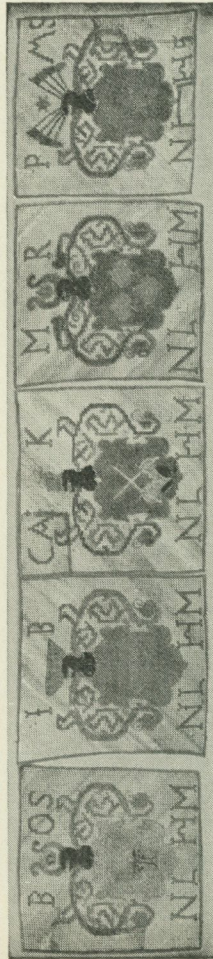
Kerstin Es-
björnsdotter
Bååt

Peder Bryntesson Lilliehök

Ragnhild Andersdotter Stierna

Nils Pedersson Lilliehök

Knut Nilsson Lilliehök

Bo Olofsson
(Oxehufvud)

Ingrid Anders-
dotter Bååt

Söffrin Kijl

Malin Ribbing

Peder Månsson
Stierna

Estrid Arvids-
dotter Drake

Jöns Larsson
(Bölja)

Anna Tords-
dotter Store

Anders Bosson till Säby

Anna Kijl

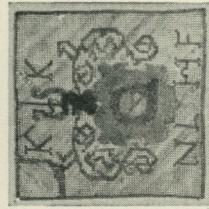
Måns Pedersson till Säby

Brita Jönsdotter

Olof Andersson Oxehufvud

Kerstin Månsdotter Stierna

Anna Oxehufvud

Kerstin Krabbe

Tord Björns-
son Store

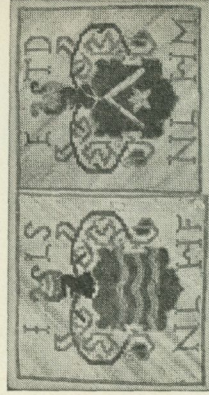
Knut (Peder-
son) Ribbing

Kerstin Gus-
tafsdotter (en
stjärna)

Carl Tordsson Store

Märta Ribbing

Carin Carlsdotter Store

överste och dog 1662 på Ed i Våxtorps socken i Småland. Han ligger liksom sin maka begravnen i Hillareds kyrka i Västergötland. Virginia Hand överlevde sin make i många år och dog först 1681. Hon hade ärvt Olshammars gård i Närke efter sin fars bröder. Broderiet är utfört för dessa två och det är deras anor som framställas. Stycket med initialerna L D visar sig också vid närmare granskning vara en senare iskarvning.

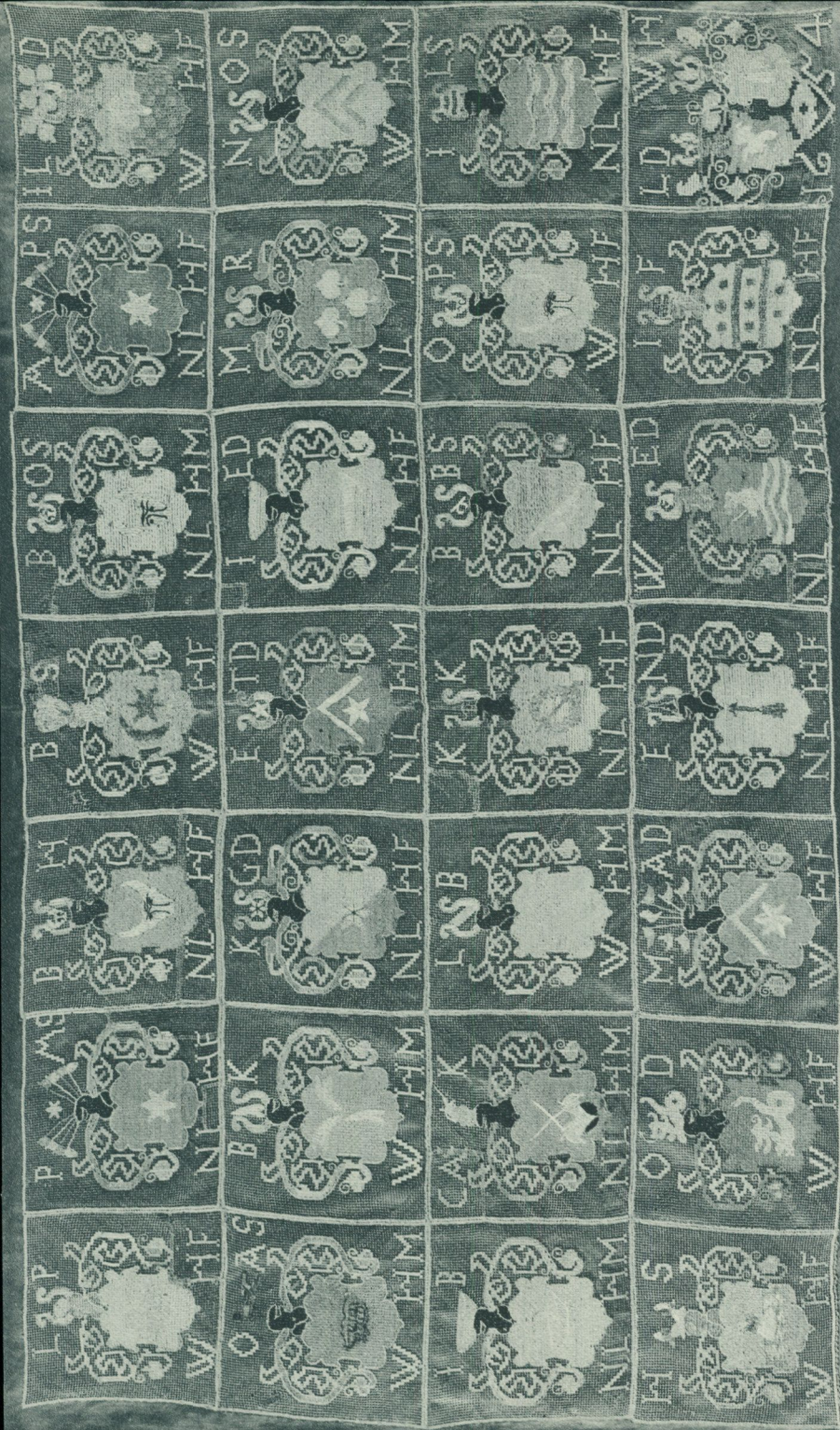
Ett anträd upptar vanligen sexton anor. Här fattas visserligen några rutor och andra äro svåra att passa in, men av Nils Knutsson Lilliehööks anor saknas endast tre, bild 1. För att få fram dessa anor måste man gå fyra generationer bakåt — det gäller alltså i detta fall personer som levat vid 1500-talets början. Det Lilliehöökska anträdet är dock väl känt och möjligt att belägga för ännu tidigare led. Nils Knutssons fader Knut Nilsson var häradshövding i Vista härad i Småland och dog 1626. Även han är begravnen i Hillareds kyrka, där en antavla målad på trä varit uppsatt över honom. Denna finnes nu på Göteborgs museum och en detalj återges på bild 3. Knut Nilssons anträd med sitt sammanhållande grenverk är av den typ som under 1500-talet efterträdde en friare, ofta helt omvänd gruppering (Möller och Neubecker i Reallex. d. deutsch. Kunstgesch.). Trätavlan innehåller förutom vapnen även språkband med namnuppgifter. Dessa ersättas på pällen av initialer placerade över vapenbilden. Enligt allmänt bruk sättas initialerna ut just för den äldsta förekommande generationen och det stämmer bra för Nils Lilliehööks anor. Hans faders 16 anor ligga en generation tidigare, varför endast 8 av dessa personer kunna återfinnas på Nils Knutssons fädernelinje, medan denna å andra sidan är kompletterad med hans moders anvapen. För att intet misstag skall uppstå är varje vapen även försett med initialerna N L H samt F eller M, Nils Lillie Hööks Fäderne eller Möderne.

Åtskilliga smärre avvikelser från antavlans gängse regler kunna iakttagas. Brynte Bertilsson Lilliehöök för sålunda endast den halva liljan i det nedre fältet, medan det övre är tomt, detta trots att hans fader, om man får tro det äldre stamträdet, förde även duvan. Liknande variationer finnas även då det gäller nam-

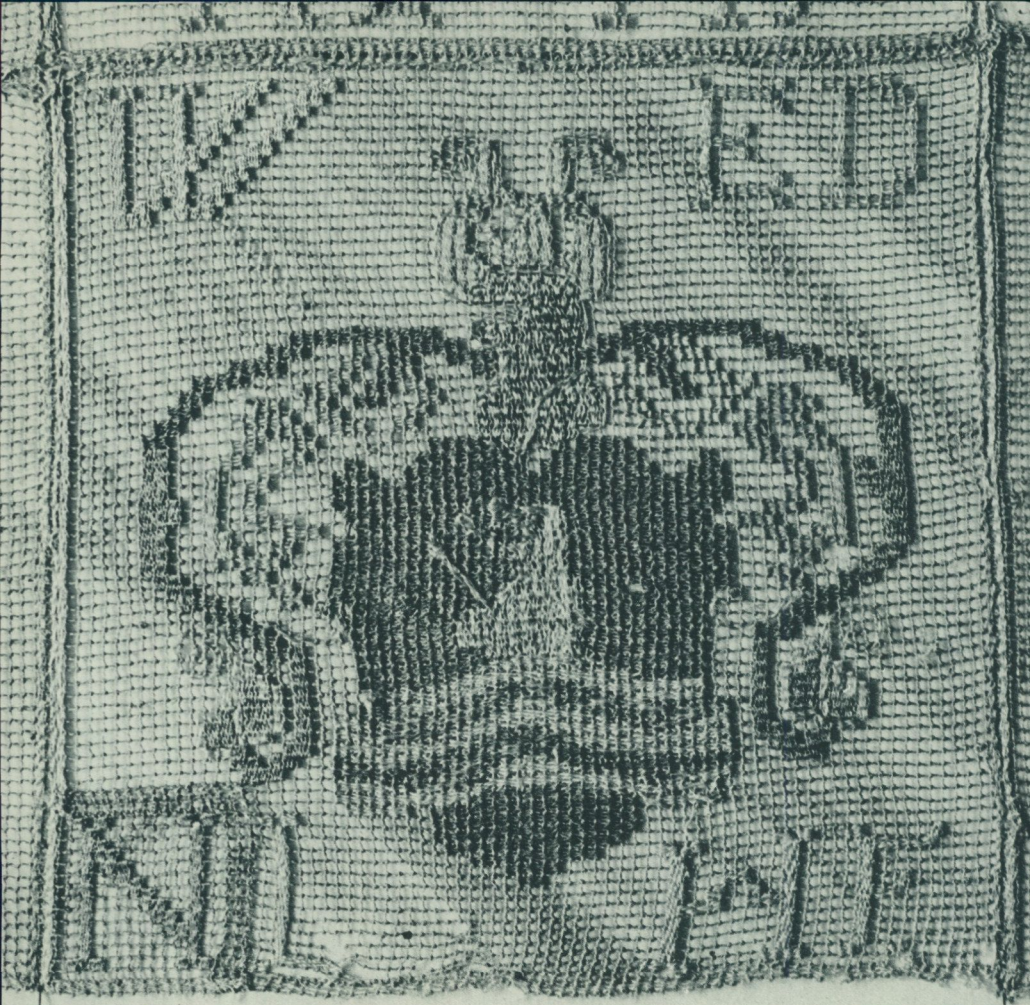
nen. Enligt det äldre anträdet skulle Anders Persson Stiernas maka heta Kirstin Esbjörnsdotter Bååt, men den första initialen är på pällen I. Däremot äro namnen skrivna på samma sätt, Kerstin Krabbe blir K K, och Brynte Bertilsson, som ej kallade sig Lilliehöök, bär initialerna B B S. Både namnbruk och stavning växla vid denna tid starkt.

Nils Lilliehööks moder hette Anna Oxehufvud och på hennes antavla saknas endast ett vapen; även initialerna stämma bra med personernas namn. Det första vapnet med ett oxhuvud bär initialerna B O S, säkerligen Bo Olofsson till Hov i Hällstads socken, Västergötland. Enligt Elgenstierna skulle Anna Oxehufvuds förfader i detta led ha hetat Bo Andersson, vilket likväl måste vara fel. Samma källa uppger att denne man möjligen varit gift med Ingrid Jönsdotter Ulfsax eller mera antagligt med Ingrid Andersdotter, dotter till häradshövdingen Anders Pedersson Stierna till Hov och Kerstin Esbjörnsdotter Bååt. Denna senare uppgift stämmer både med det Bååtska vapnet och med bokstäverna I B. Ingrid kan nämligen mycket väl ha tagit sin moders namn och vapen, ett bruk som finnes exemplifierat även på Virginia Hands antavla. Ingrid Bååt uppges vara gift med Bo Anderssons sonson Bo Olofsson, medan pällen visar att hennes make visserligen heter Bo Olofsson, men att han i verkligheten är identisk med den som tidigare kallats B. Andersson. Broderiet löser alltså problemet om detta släktskapsförhållande. Ingrid's föräldrar återfinnas bland Nils Lilliehööks fäderneanor. Fadern ägde Hov och denna gård återfinnes även bland mannens uppräknade gårdar.

Nästa ruta bär Kijls vapen, men är i övre vänstra hörnet iskarvad, varför namnet här blivit förvanskadt. Där skulle stå ett S åsyftande Severin och finnes ett K åsyftande Kijl. Malin Ribbings vapenruta är fullständig, men däremot har nästa ruta en skarv i det nedre högra hörnet. Här har på så vis kommit att stå ett F, då det borde vara ett M för moderne. Jöns Larsson (Bölja) hörde till de gamla medeltidssläkter som ännu ej upptagit vapenbilden som efternamn. Vapnet är avbildat på Kerstin Mänsdotter Stiernas gravsten i Kalmar (Vapen och dräkter,

Den Lilliehöökiska pällén, daterad 1654.

Den Lilliehöökiska pällen. Detalj med vapen, som troligen åsyftar Wirginia Eriksdotter, dotter till Erik XIV och Agda Persdotter.

1926). Hans maka heter enligt tillgängliga källor Anna men har här initialen E. Hon är dotter till Tord Björnsson Store och Kerstin Krabbe, och hennes föräldrar ingå här även bland Nils Lilliehööks fäderneanor.

Virginia Hands antavla bjuder på åtskilliga andra problem, bild 2. Här ha tydligen släkttraditionerna varit mera osäkra och dessutom för hennes farmors gren blivit kompletterade på ett oriktigt sätt med en alldeles ovidkommande ättledning. Egentligen kunde man endast räkna så många anor, 2, 4, 8 eller 16, där hela respektive släktled var adel. Så snart ett borgerligt namn finnes representerat räknas inte hela detta led. Så strängt gick man till väga när det gällde de begravningsvapen, som fördes i likprocessionen enligt tidens sed (se Sigurd Wallin, Barocktidens begravningsvapen i Strängnässtudier). I detta fall har man dock varit angelägen att få ett fullständigt anträdd och har därför fyllt ut det på olika sätt. Det äldsta Handvapnet saknas och Håkan Pederssons maka av Tunsläkten har dels ett vapen med endast en stjärna i stället för två, som det rätteligen bort vara, och dels felaktiga initialer. Arvid Olofsson Drake's vapen saknas men hans makas Brita Hårds vapen finnes kvar. Denna ruta har fått en lapp nedtill från en av de felande rutorna på Nils Lilliehööks fädernelinje. De två saknade vapnen Hand och Drake finnas avbildade på en gravsten över Knut Håkansson Hand i Gällstads kyrka, Västergötland (se Vapen och Dräkter, 1926).

Virginia Hand bar sitt namn efter farmodern Virginia Eriksdotter, som föddes på Kalmar slott 1559. Hon var dotter till Erik XIV och Agda Persdotter och erhöll 1585, troligen till sitt bröllop, av Johan III sex gårdar i Västergötland samt 1589 av hertig Carl fem hemman i Vadsbo. De fyra vapen som skulle burit hennes förfäders namn saknas, men i stället finnas dels ett vapen som tydligen gjorts för Virginia Eriksdotter¹, se bild sid. 168, och dels ett vapen tillhörande Joakim Fleming. Han var

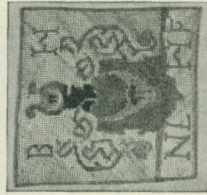
¹ I Olshammars kyrka finnes en vapensköld med Virginia Eriksdotters namn under ett vapen med en Vasa-kärve. J. Haugard, Om Vättern och norra Vättersbygden, 1929.

kammarjunkare hos Hertig Erik och gifte sig med Agda Persdotter. Joakim Flemings moder hette Sparre och tillhörde släkten Sparre av Rossvik som förde en sparre i vapnet. Här finnes emellertid ett vapen med två sparrar som kanske kan hänföras till någon av hennes släkt. På samma sätt kan man tänka sig att det Svan-vapen som skulle höra till Virginia Hands faderneanor är taget från den familj som Brita Hårds styvfader tillhörde. Hennes moder Karin Thorsdotter gifte sig andra gången med Göran Jönsson Svan, adlad 1537.

Även för Virginia Hands möderanor saknas det flera vapenbilder. Hennes mors farfars far Olof Knutsson var ej adlad och den Gyllenmärska vapenrutan bär hans sonsons Olof Anderssons initialer. Nästa vapen, som skulle tillhöra Malin Pik bär endast hennes vapen men andra initialer. Både Drake- och Store-vapnen saknas. Hövidsmannen Lars Bröms tog sin moders namn och vapen och rutan med Brömsvapnet bär också hans initialer. Hans faders vapen, Ruska, saknas. De två sista vapenrutorna äro fullt korrekta med både vapen och bokstäver för Olof Drake och Märta Arvidsdotter Store, representerande två släkter som hade rika giftermålsförbindelser med varandra.

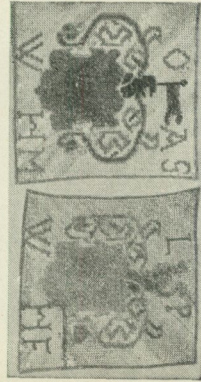
Frågar man sig nu vilket ändamål detta broderi eller rättare de rutor som här blivit sammansydda, kunnat tjäna, ligger det närmast till hands att tänka på en päll eller takhimmel av det slag som på 1500- och 1600-talen enligt vad vi veta var allmänt i bruk hos den högre samhällsklassen i vårt land. Men kan något närmare sägas om utseendet av denna ramponerade päll?

Alla rutorna äro hopsydda med nya sömmar på alla fyra sidorna. Man kan därför tryggt antaga att de ej suttit i sammanhängande band utan med annat material emellan. Denna form är även välkänd från äldre pällar, t. ex. den här avbildade pällen från en okänd Skånekyrka, bild 5. Denna päll har vapenrutor i knutet nät med filésöm och mellan rutorna infällt tyg. Pällen anses vara från 1500-talets andra fjärdedel, och är alltså mycket äldre än den Lilliehöök-Handska. Det är inte bara vapnens form och mönstret på den nedhängande kappan, utan även själva tekniken som säger oss detta. De äldre filéarbetena, ur-

Håkan Peders- son t. Attorp o. Årem	Christina Hå- kansdotter Tun	Arvid Olofsson Drake	Brita Peders- dotter Hård af Segerstad	Gustav Vasa	Katarina av Sachsen- Lauenburg	Peder Kle- mentsson
Knut Håkansson		Märta Arvidsdotter		Erik XIV		Agda Persdotter
		Håkan Knutsson Hand		Virginia Eriksdotter		

Johan Hand

Olof Knutsson till Lagmans- haga	Malin Pik	Mats Bengts- son Drake	Elin Store	Joen Nilsson Ruska	Anna Bröms	Olof Christers- son Drake	Märta Arvids- dotter Drake af Intorp.
Anders Olofsson Kärling		Elin Drake		Lars Bröms		Margareta Drake	
Olof Andersson				Kerstin Bröms			

Agneta Gyllenmärs

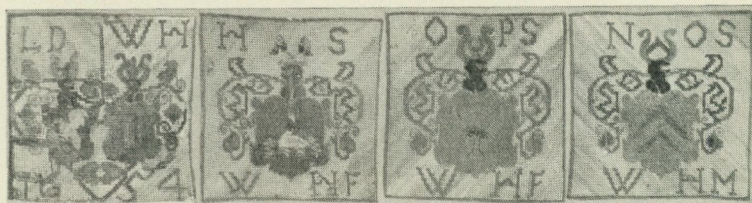
Bild 2. Virginia Hands fäderne- och moderneanor.

sprungligen utförda i vitt, höllo sig strängt till teknikens strama former, antingen de voro utförda i geometriska mönster, bild 6, eller hade en friare figural framställning. I Italien och Spanien överflyttades dessa arbeten tidigt även i silke och fingo en allt rikare utformning. Filésömmen frigjorde sig från nätet i mönstrets mittpartier och fästes endast i konturerna. Konturtrådar gävo relief åt mönsterpartierna och under 1600-talet tillkommo alla möjliga varianter av sömmar, plattsöm, schattersöm och kedjesöm, vilka gävo nya möjligheter att skapa skuggor och reliefer i en från början ren ytteknik. Vår päll har sitt mönster i enkelträdning i olika riktningar, medan konturtråden och vapenemblemen äro utförda i schattersöm i både silke- och metalltråd. Här har man på ett måttfullt sätt tillvaratagit icke så få av teknikens möjligheter. Samma enkelträdning förekommer även på en päll i silke från 1661 (Nord. museet 9.972). Färgskalan är på denna sistnämnda densamma som på den Lilliehöökiska pällen. Intressant är att jämföra hjälmarnas placering på Nils Lilliehööks anvapen, där hjälmarna äro högervända, medan de på Virginia Hands anvapen äro vänstervända, i båda fallen sydda med svart silke. I sistnämnda grupp samt bland de kompletterande vapenrutorna finnas även hjälmar broderade i blått silke.

Pällen och sängen med takhimmel ha många gemensamma drag. De hörde båda till kunglig och ståndsmässig heminredning, där de ha anor tillbaka till de österländska baldakinerna. Sedan medeltiden har pällen också haft samma utformning. Där praktsängen stod behövdes icke pällen, men den hörde i stället hemma i salarna och gemakerna. I slotten och på kungsgårdarna funnos trönhimlar med eller utan rygg av tapeter. Stockholms slott hade på 1560-talet "himlar av gyllenduk . . . i en bland dem voro silverblommor och rikets vapen invävd, andra voro av sidenatlas kantat med röd gyllenduk, ännu andra av rött eller svart eller grönt siden" (Ahlqvist, Karin Månsdotter, 1874). I Kungsörs kungsbyggning, uppförd på Gustav Vasas tid, satt ännu 1798

Bild 3. Detalj av Knut Nilsson Lilliehööks antavla. Göteborgs museum.

Lilliehöök-
Hand

Svan

Oxehufvud
el. Hård af
Segerstad

Sparre

Krumme till
Ådö

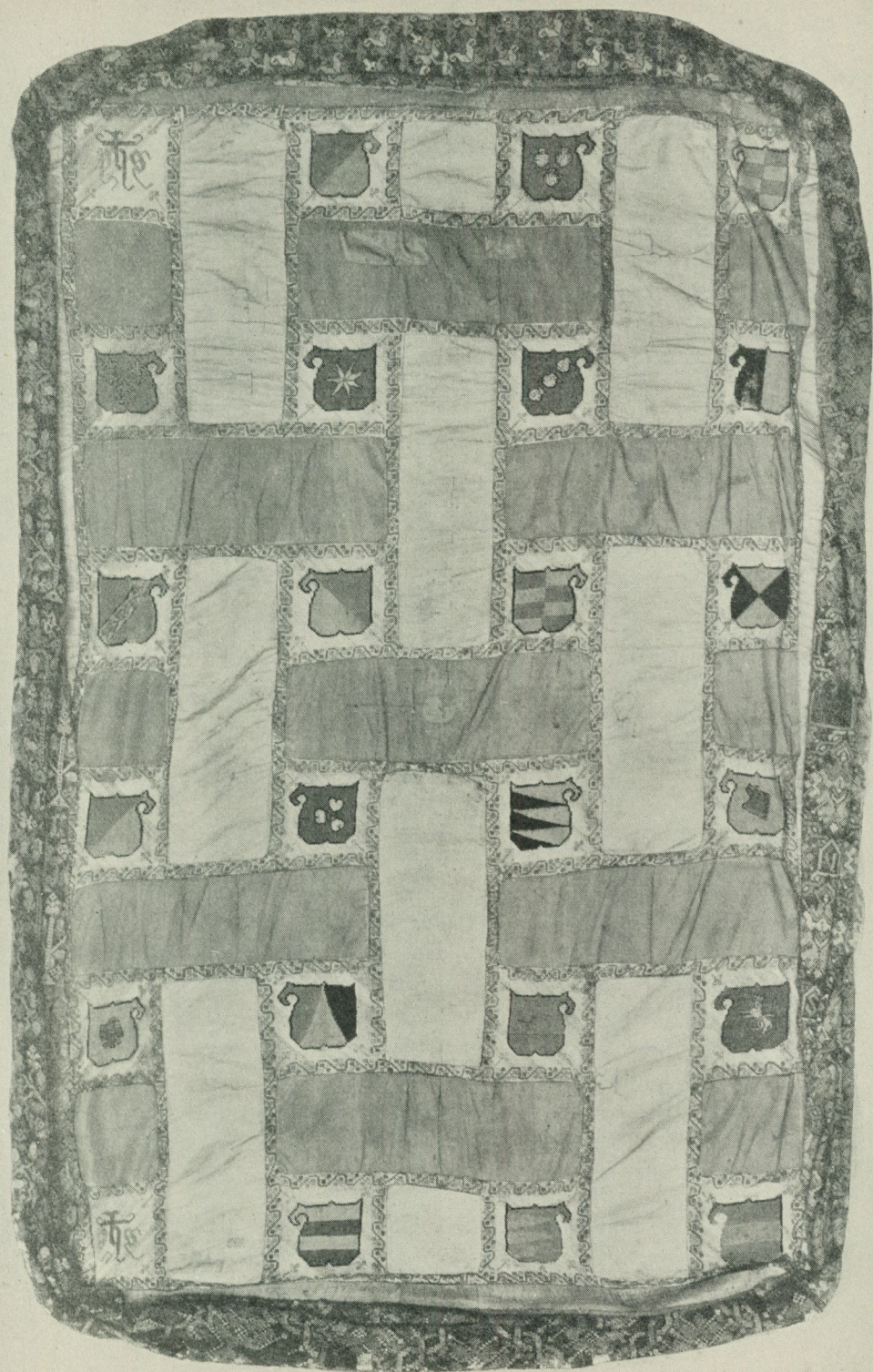
Joakim
Fleming

Sjöblad

Bild 4. Vapen från den Lilliehöökska pällen, vilka ej låta sig infogas i de Lilliehöök-Handska anträden.

tronhimlen från denna tid kvar (von Röök i Ahnfelt, Ur svenska hofvets och aristokratiens lif, 1880). Att dessa 1500-tals-traditioner höllos i helgd även på 1600-talet finner man talrika bevis för i litteraturen. Bulstrode Whitelocke fick 1653 under sin ambassad bostaden i Uppsala inredd av hovet. Salen hade utom tapeter en sammets-himmel och i en annan sal hängde över bordsändan "en himmel av guldtyg med Svenska vapnet och sköldhållare, rikeligen med guld och silke broderade". Men det var inte bara i sådana halvofficiella rumsinredningar pällen ingick. Virginia Hands fader, häradshövding Johan Hand, berättar 1620 om örlogsskeppen Zepter och Jupiter, som användes vid Gustav II Adolfs överfart till Tyskland, att de hade stora

Bild 5. Päll med vapenrutor i filéarbete och mellanpartier av siden. Statens Historiska Museum.

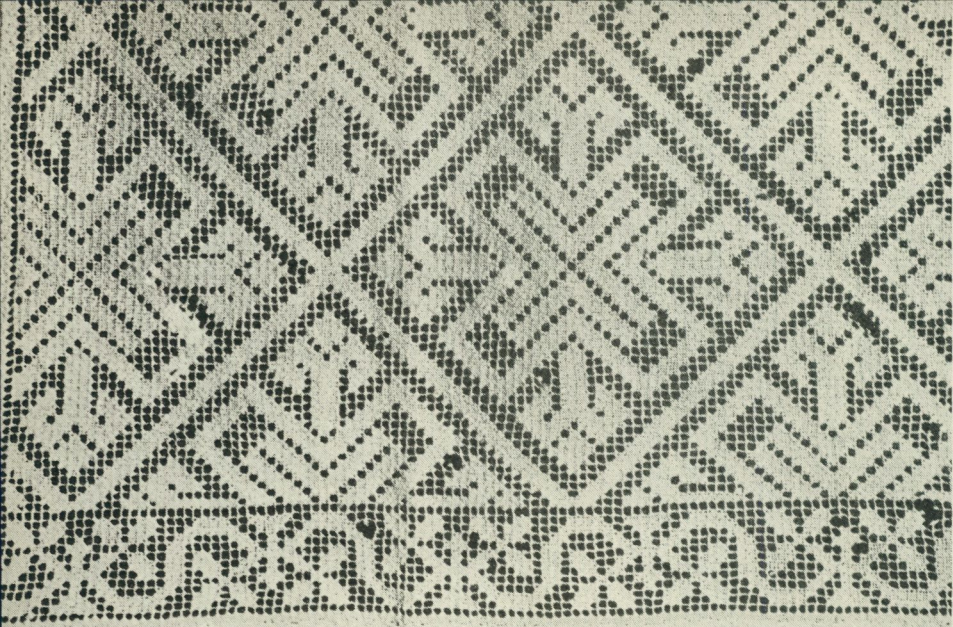

Bild 6. Detalj av en päll i filéarbete. Peder Bryntesson Lilliehööks och Ragnhild Andersdotter Stiernas vapen finnas på ett av de broderade mellanpartierna. Från 1520-talet. Strängnäs domkyrkomuseum.

kajutan överdragen med förgyllt läder på grön botten och himmel av grön taft, och lilla kajutan med röd tafthimmel (Hist. Handl., 1879). Den franska legationssekreteraren Charles Ogier, som besökte Sverige vintern 1634—35, förundrade sig storligen över riksråden Per Sparres och Mattias Soops enkla bostad, där salen var utan tapeter, men konstaterar dock att en blå himmel hängde över bordet för att hindra spindlarna att falla i maten (Dagbok, 1914). Det är alltså i hans ögon redan då ett egendomligt eller föråldrat bruk, men det skulle ännu länge vara på modet i Sverige. Man behöver endast studera det närkiska Käggleholms inredning under Magnus Gabriel de la Gardies tid. I "salig fältherrens sal" hängde en grön atlashimmel med rygg och fransar, i matsalen en "rödblommerad atlaskhimmel" med kapp av röd sammet, och i ett annat rum en himmel av violett och gredelin taft (Eichhorn, Svenska Studier, 1869).

Ofta var det samma material i säng- och takhimlarna. Säng-

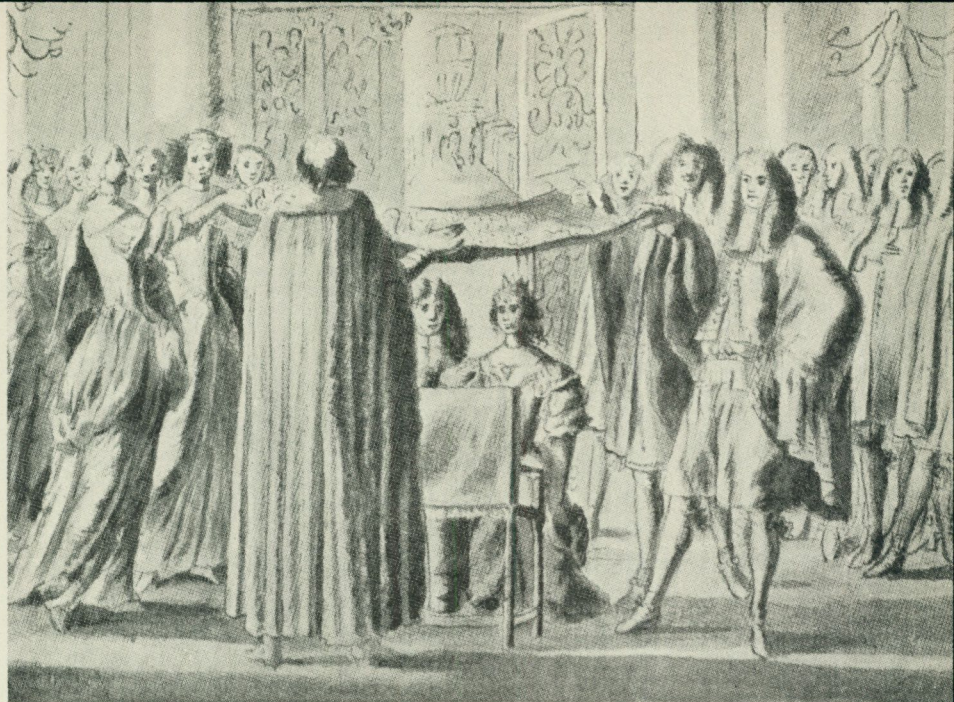

Bild 7. Brudpällen hålles över brudparet. Detalj ur vigsel-scen i Lorentzo Magalottis skildring Sverige under år 1674.

himlarna voro dock tyngre utsirade, de hade snörmakerier och rika ståndare i hörnen, allt sådant som är omöjligt att fästa på en löst hängande himmel. Det är därför naturligt att just taft och silkesnät särskilt kommit till användning för pällarna. Dock hade även en av Magnus Gabriel de la Gardies praktsängar ett innertak av röd taft med knytning ikring.

Dessa spridda exempel på takhimmels användning avse att markera att pällen haft en bestämd uppgift att fylla vid sidan av sin funktion som brudpäll. Redan ritualen vid den katolska brudmässan krävde brudpällen, som vid detta tillfälle bars av fyra klerker. Pällen tillhörde kyrkan och var ofta praktfullt utstyrd. I Sverige fortlevde detta bruk även efter den katolska tiden med obruten tradition långt in på 1800-talet. Brudpällen fick även i senare tid en rik utsmyckning, men skiljer sig dock i detta hänseende inte märkbart från andra takdukar. Vid Erik XIV:s förmälning i Storkyrkan bars en päll av gyllenduk över

honom och Karin Månsdotter. Senare kommo rika applikationsbroderier till användning för pällarnas utsmyckning. Och det blev då också naturligt att sätta kontrahenternas vapen, initialer och årtal i pällen.

Man skulle kanske med sådana exempel för ögonen vara benägen att förmoda, att pällar med initialer eller alliansvapen alltid blivit anskaffade till ett bröllop eller med andra ord vore att betrakta som brudpällar. Att så icke är fallet bevisas emellertid bl. a. av den Lilliehöök-Handska pällen. Den är daterad 1654, medan kontrahenterna bevisligen gifte sig i början av 1640-talet. Man kan inte sluta sig till, varför de just detta år skulle skaffa en päll. Den äldsta dottern var ännu långt ifrån giftasvuxen. Värdefullt är under alla förhållanden att här ha ett säkert belägg för en päll, som från början tillverkats för vanligt bruk. De flesta bevarade pällar ha blivit kallade brudpällar på mycket lösa grunder. I ifrågavarande fall äro emellertid varken Nils Knutsson Lilliehööks eller Virginia Hands bouppteckningar bevarade till eftervärlden och vi få därför inte veta, om de inte rentav haft flera sådana pällar i sitt hem.

Av Nordiska museets 18 "brudpällar" ha endast tre kommit från kyrkor, medan sju stycken tillhört prästfamiljer. Prästfrun eller komministerfrun klädde enligt gammal tradition brudar och utlånade även pällar vid bröllopet. Av de övriga bevarade pällarna har en del tillhört privatpersoner. Som dessa pällar stamma från fyra olika århundraden kan med säkerhet bland de äldsta finnas sådana som hört till textil rumsinredning. I denna funktion hade pällarna dock spelat ut sin roll under 1600-talet och på 1700-talet levde de kvar huvudsakligen som en kulturrelikt, använd vid hovet, i ämbetsverk och akademier samt i vissa fall av höga ämbetsmän vid deras officiella mottagningar i hemmen, liksom de även länge förblevo i bruk bland bönderna.